

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТУ ЯК ЗАСОБУ ПОШИРЕННЯ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

LEGAL REGULATION OF THE INTERNET AS A MEANS OF MASS MEDIA IN THE EU

Терехова Т.А.,

аспірант Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджується правове регулювання діяльності в мережі Інтернет у межах права Європейського Союзу. Проаналізовано деякі аспекти функціонування «нових засобів масової інформації» в Європі. Виділено певні напрями подальшого розвитку правового регулювання Інтернет-ЗМІ. Проаналізовано останні директиви Європейського Союзу щодо комунікацій.

Ключові слова: принципи діяльності «нових засобів масової інформації», правове регулювання Інтернет у Європейському Союзі, право Європейського Союзу, правове регулювання діяльності засобів масової інформації в Європейському Союзі.

В статье исследуется правовое регулирование деятельности в сети Интернет в рамках права Европейского Союза. Проведен анализ некоторых аспектов функционирования «новых средств массовой информации» в Европе. Выделены определенные направления дальнейшего развития правового регулирования Интернет-СМИ. Проанализированы последние директивы Европейского Союза по коммуникации.

Ключевые слова: принципы деятельности «новых средств массовой информации», правовое регулирование Интернет в Европейском Союзе, право Европейского Союза, правовое регулирование деятельности средств массовой информации в Европейском Союзе.

The article examines the legal regulation of the Internet as a part of the EU law. In particular, the analysis of some aspects of the “new media” in Europe is conducted. The areas for the further development of legal regulation of online media are highlighted. The latest EU directives on communications are analyzed.

Key words: principles of “new media”, Internet regulation in the EU, European Union law, regulation of the media in the EU.

Актуальність теми. Засоби масової інформації (далі – ЗМІ) завжди шукали шляхи найбільш швидкого й дієвого доступу до споживача їхніх послуг. Наразі одним із таких шляхів є Інтернет. ЗМІ, які функціонують у ньому, отримали умовну назву «нові ЗМІ». Нашим завданням є дослідити деякі аспекти їхнього правового регулювання в праві Європейського Союзу (далі – ЄС).

Окремі питання щодо проблеми вказаного дослідження відображено в працях таких учених-міжнародників, як В.П. Талімончик, А.В. Пазюк, І.М. Забара, А.А. Шишлов та інших.

Метою статті є простежити правові регуляторні засоби в межах права ЄС, за допомогою яких відбувається правове регулювання діяльності «нових ЗМІ» в Європі.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини в Інтернеті найдоцільніше поділити на дві основні групи: базові й факультативні. Група базових правовідносин – це найбільш досліджена з правового погляду сфера. Сюди входять питання технічного регулювання, інтелектуальної власності, поширення інформації, конфіденційності й електронного документообігу, електронної комерції. Ці правовідносини визначають динаміку правовідносин, які поки що менш розвинені і становлять другу групу (факультативні): електронні бібліотеки й музеї, телемедицина, телефармація, телеробота, мобільна Інтернет-телефонія, дистанційна освіта тощо [1, с. 63–64].

Нас буде цікавити саме використання Інтернету як засобу поширення масової інформації. Варто зазначити, що використання Інтернету для поширення електронних ЗМІ пов'язане й із регулюванням класичних правових питань Інтернету: відносини між постачальниками послуг із доступу в Інтернет, постачальниками інформації та користувачами, які утворюються на базі взаємного визнання цими суб'єктами свободи й формальної рівності. Питання засобів масової інформації, включаючи телебачення, радіо та Інтернет, регулюються відповідно до Директиви про аудіовізуальні медіапослуги (2010 р.) [2].

Серед працівників ЗМІ й інформаційних технологій новими ЗМІ вважають Соціальні мережі (Facebook, MySpace, ВКонтакте, Однокласники, FriendFeed, LinkedIn тощо); Блоги (Інтернет-журнал подій, Інтернет-щоденник), включаючи, зокрема, підкасти та відеоблоги; Мережі міні-блогів (Twitter, Tumblr тощо); Онлайн-медіаплеєри (Voxee); Портали громадянської журналістики (Digg); Інтернет-радіо-сервіси (Pandora); Фотосервіси (Picasa, Flickr). Водночас з позиції міжнародного права не все з перерахованого є ЗМІ. Їхньою особливістю є тип комунікації – «від багатьох багатьом», на противагу традиційним ЗМІ, де комунікація здійснюється «від одного багатьом». Отже, визначальними рисами нових медіа є такі:

- це один із видів цифрових медіа;
- інтерактивність як ключовий фактор;

– вони базуються на Інтернет-технологіях (“Web-Based”);

– у багатьох випадках контент генерується безпосередньо користувачем (“User Generated Content”) [3].

Зближення телекомунікацій та інформаційних технологій усе ще прогресує, і зараз потоки пішли разом у межах засобів масової інформації (зокрема аудіовізуальні ЗМІ через Інтернет). Зближення телекомунікацій і ЗМІ відбувається в такому контексті. Традиційно ці два сектори працюють у відповідній ізоляції з технологічного, промислового, комерційного та юридичного погляду. Модель телекомунікацій виглядає як зв'язок «точка-точка» на двосторонній комутованій мережі, з власною технологією (на дротовій основі, до появи мобільних телефонів), власними фірмами, власними послугами (переважно голосової телефонії) і власним законодавством. Аудіовізуальні засоби, навпаки, було основано на принципі «точка-багато точок» з одностороннім мовленням, бездротовою технологією (поки не було введено кабельне ТБ), фірми, що займаються тільки ЗМІ й конкретними послугами (радіо і телебачення) підпадають під дію певного правового поля. Наразі відбувається процес конвергенції, який означає, що чіткі межі між цими двома секторами розмиваються й відбувається злиття комп'ютерних, телекомунікаційних і радіомовних технологій. Моделі почали змішуватися: зв'язок «точка-точка», характерний для сектора телекомунікації, починає передавати контент (наприклад запити до бази даних), тоді як на зв'язок «точка-багато точок», характерний для мовного сектора, уже може впливати на одержувача (наприклад відеотекст, платне телебачення тощо). З необхідними оновленнями (цифровізація, оптико-волоконні технології тощо) телекомунікаційні мережі можуть бути використані для мовлення та навпаки. З'являються нові послуги, які поєднують у собі риси телекомунікації і ЗМІ. Паралельно з цими подіями фірми з двох секторів намагаються позиціонувати себе для очікуваних змін, створюючи альянси або через злиття [4, с. 334–335].

Найчастіше для визначення поняття ЗМІ в мережі Інтернет застосовують словосполучення: «Інтернет – засоби масової інформації», «засоби масової інформації в мережі Інтернет», «Інтернет-видання», «електронний засіб масової інформації», «електронні видання», «електронний журнал» і «веб-ресурс сегмента Інтернет» [5].

Своєю чергою, у праві ЄС немає прямого регулювання всіх таких ЗМІ. Термін «нові медіа» використовується для опису мережевих цифрових інформаційних і комунікаційних технологій [6, с. 55]. Директива про аудіовізуальні послуги (2010 р.) не піддає правовому регулюванню всі види ЗМІ, що функціонують в Інтернеті. Зазначено, що вона регулює Інтернет-трансляції й відео на замовлення (п. 27, ст. 1.1), проте не охоплює електронних версій газет і журналів (п. 28). Також вона не регулює ті послуги, «під час яких аудіовізуальний контент з'явився випадково, а не як результат їх головної мети. Як приклад, це стосується веб-сайтів, які

розміщують аудіовізуальні елементи в допоміжній функції, наприклад, анімаційні графічні елементи, короткі рекламні ролики або інформація, пов'язана з продуктом чи послугами, які не є аудіовізуальними» (п. 22). Європарламент відзначив роль нових комунікаційних інструментів у перетворенні всієї галузі журналістики та медіа-індустрії: «... викликало переосмислення методів, традиційно задіяних у секторі, що дає змогу будь-кому створювати і спільно використовувати контент у блогах; водночас соціальні мережі стали одним із центральних елементів Web 2.0 і змінили звички і принесли новий вимір у надання новин, ... соціальні медіа використовуються в дослідженні та виробництві різних типів статті й використовуються журналістами для публікації, обміну та просування своїх статей» [6, с. 55].

Ставлення до можливості застосування національного права в Інтернеті є доволі скептичним. Так, одні дослідники зазначають, що віртуальний простір у правовому відношенні заперечує універсальне методологічне значення таких фундаментальних правових категорій, як «територія», «суверенітет», «юрисдикція», здатних виражати якусь закономірність правового розвитку людства [7]. М. Дашян указує: «Безумовно, до Інтернету найбільше підходить поняття міжнародної території, тобто простору, на який не поширюється суверенітет якоїсь держави. Міжнародна територія перебуває в загальному користуванні всього людства, усіх держав (res communis), і її правовий статус визначається нормами міжнародного права» [8, с. 21–24].

Це викликає потребу саморегулювання в Інтернеті. Так, у Рекомендації Rec (2001) 8 Комітету міністрів РЄ про саморегулювання відносно кібер-контенту (саморегулювання й захист користувачів від незаконного або шкідливого змісту нових комунікаційних та інформаційних послуг) було закликано до заохочення нейтрального маркування вмісту, щоб дати змогу користувачам винести власні оцінні судження стосовно такого утримання й розвитку широкого спектру інструментів пошуку і профілів фільтрації, які забезпечують користувачам можливість вибору контенту на основі дескрипторів контенту. Тобто, у принципі не можна погоджуватися з ідеєю існування правового вакууму в Інтернеті, а отже, і нові ЗМІ також мають відповідне правове регулювання. Однак основним стимулом для саморегулювання з погляду медіа-індустрії є не служити інтересам суспільства, а уникнути втручання держави та забезпечення бізнес-інтересів [9]. Путівник ОБСЄ із саморегулювання в ЗМІ (2008 р.) припускає, що механізми саморегулювання можуть вкрай добре підходити для вирішення проблем Інтернет-ЗМІ, вони, як правило, за своєю суттю більш гнучкі, ніж статутні інструменти [10]. Хоча такі механізми саморегулювання справді необхідні (особливо за відсутності законодавчого регулювання), водночас вони, можливо, можуть бути більш суворими, ніж це необхідно для вільного обговорення.

Загалом, що стосується саморегулювання (переважно у вигляді кодексів етики), то статус онлайн-

ЗМІ лише ускладнює ситуацію. По-перше, у деяких країнах саморегулювання є обов'язковим тільки для друкованої преси (зокрема в Болгарії, Фінляндії). Цей аналіз ускладнюється тим, що в Болгарії Кодекс етики болгарського ЗМІ підписували не окремі журналісти, а їхні ЗМІ. Крім того, болгарські блогери не мають журналістського статусу й онлайн-ЗМІ не вважаються ЗМІ, тому Інтернет-ЗМІ не є учасниками Кодексу етики. В інших країнах саморегулювання де-факто є обов'язковим для всіх журналістів, тоді як там часто немає чіткого визначення того, хто є журналістом. Наприклад, у Словаччині Етичний кодекс журналіста є обов'язковим тільки для підписантів. Однак Рада з преси також має справу зі ЗМІ чи окремими журналістами, які не підписали Етичного кодексу. Вона також згадує блогерів. Так само в Бельгії керівні принципи саморегулювальних організацій застосовуються також до Інтернет-ЗМІ, етичні кодекси – до всіх видів журналістської діяльності, незалежно від того, автори професійні журналісти чи ні або автори є членами саморегулювальних організацій чи ні. В Естонії місцеві Прес-Ради застосовують свої правила також щодо онлайн-ЗМІ. Цікаво, що в деяких етичних кодексах до цих пір не говориться про права й обов'язки онлайн-ЗМІ та блогерів (які в деяких країнах за певних умов уже є рівними професійним журналістам) [11].

Тим не менше на сьогодні існує нормативний вакуум щодо нових медіа-послуг (крім аудіовізуальних ЗМІ й медіапослуг на вимогу). У міру появи нових медіапослуг вони все ще є відносно новим питанням, усе ще існує правовий вакуум навколо визначень нових медіапослуг у більшості, якщо не в усіх країнах ЄС. Справді, є відсутність правового та/або саморегулювання чи спільного регулювання прав і обов'язків для нових медіапослуг. Щодо них діє загальне цивільне та кримінальне законодавство, а також використовується регулювання для традиційних аудіовізуальних та або друкованих ЗМІ [11].

Єдиного акта, що регулює діяльність мережі Інтернет у межах Європейського Союзу (наприклад директиви), немає. Існують окремі акти, які регулюють ту чи іншу сферу Інтернету (зокрема Директива про приватність та електронні комунікації ЄС (2002 р.)), більшість із яких має загальний характер (зокрема Декларація Ради Європи 2003 р. про свободу спілкування в мережі Інтернет). І якщо норми міжнародного права, що містяться, наприклад, у конвенціях (Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (2001 р.) чи Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства (2000 р.)), створюють певну однаковість для всіх країн, які беруть участь у конкретному міжнародному договорі, то норми національного законодавства можуть різнитися [1, с. 85].

У доктрині виділяють такі основні загальнотеоретичні проблеми регулювання Інтернету: проблеми юрисдикції мережі, правосуб'єктності осіб, котрі представляють, розповсюджують і споживають інформацію в мережі Інтернет, проблема підвідомчості й підсудності спорів у цій сфері, а також проблема визначення часу та місця дії в мережі Інтернет [12].

Інші додають проблему відповідальності інформаційних провайдерів (посередників), потребу протидії тероризму й екстремізму, контроль мережевої понографії та боротьбу зі спамом [1, с. 89–90]. Своєю чергою, у березні 2011 р. в Берліні пройшов саміт практиків, присвячений розвитку цифрових інновацій. Результатом зустрічі стало прийняття Берлінської декларації про майбутнє цифрової преси. Велику увагу було приділено цифровим ЗМІ, які є важливим елементом екосистеми Інтернету. У цьому контексті Берлінська декларація акцентує увагу на таких проблемних моментах – необхідність надання урядової підтримки цифровим видавництвам, першорядний характер вирішення суперечностей між інтересами власників контенту й виробниками мережевого устаткування шляхом заповнення прогалин у законодавчому регулюванні, зокрема на рівні системи авторського права.

Загалом у Декларації були виділені такі основні положення: «... підтримка дотримання наявних прав і свобод преси», «забезпечення свободи проведення маркетингових експериментів і впровадження інноваційних бізнес-моделей у медіапросторі», «послідовний захист авторських прав як запорука подальшого існування ЗМІ», «зменшення ставок ПДВ як для цифрових, так і друкованих видань», «підтримка розвитку чесної конкуренції та забезпечення прозорості ведення бізнесу в Інтернеті» [13].

Першою проблемою, яка постає при дослідженні нових ЗМІ, є визначення того, яке з видів сучасного спілкування в межах Інтернет-простору є ЗМІ, а яке ні. Європарламент відзначив, що «широкий доступ до комунікаційних технологій надає всім можливість передачі інформації в глобальному масштабі, що означає, що кожен член суспільства є потенційним журналістом» [14, с. 9]. В окремих документах ЄС визнавав, що соціальні мережі є різновидом медіа – «електронні соціальні медіа створюють нові форми спілкування (public)» [6, с. 55]. Своєю чергою, Верховний суд штату Нью-Йорк прийняв рішення, згідно з яким усі Інтернет-сайти, незалежно від їхнього змісту та професійного рівня, вважаються засобами масової інформації. Так будь-який автор, що публікує свої матеріали в мережі, вважається журналістом незалежно від наявності відповідного посвідчення або належності до редакції та має право отримувати й розповсюджувати інформацію так само, як це роблять співробітники інших ЗМІ [15]. Інші суди в США прийняли рішення вважати провайдерів видавцями, а це має означати, що саме вони несуть відповідальність за зміст інформаційного продукту [16, с. 21–27]. Вітчизняні автори, щоб відділити журналіста від інших мережевих авторів, указують на те, що журналіст має перебувати у трудових чи договірних відносинах із редакцією [15]. Проте на практиці ситуація особливо в Інтернет-виданнях є складнішою, зважаючи на існування різного роду стрімерів і позаштатних кореспондентів. Тому, наслідуючи цю логіку, азербайджанський дослідник Р. Байрамов відзначає, що до ЗМІ варто зарахувати не тільки інформаційний ресурс, зареєстрований у

встановленому законом порядку як засіб масової інформації, а й принципово будь-який Інтернет-сайт, на якому можливе розміщення інформації. Інтернет-видання змістовно є засобом масової інформації, причому потенційно одним із найбільш ефективних [17]. Тому, видається, що підхід для поділу цих категорій має бути не статичним, а базуватися на певних принципах чи критеріях. У деяких країнах (в Естонії, Словаччині або Румунії) блогерів можуть де-факто розглядати як журналістів. Це може бути підтверджено тим фактом, що блогери можуть бути включені в журналістські конкурси або до механізмів саморегулювання [11].

Уже у 2008 р. Комітет культури Європарламенту обговорив доповідь про регулювання користувацького контенту і блогів, де виступав із «проясненням» статусу блогів і створенням «права на відповідь». Пізніше, характеризуючи Інтернет-ЗМІ і їхню відмінність від Інтернет-блогерів, Європарламент у своїй рекомендації «Про нове поняття ЗМІ» (2011 р.) вказує, що для оцінювання сфери охоплення необхідно приділяти увагу агрегованій аудиторії, зокрема всім тим, хто розділяє платформу або загальні характеристики служби або на кого можна поширити вироблений, скомпонований, відібраний, агрегований або поширений контент з боку оператора, включаючи ті випадки, коли доставка контенту або доступ до нього не є одночасним. Вищезазначене відповідає прецедентній практиці, що з'являється й установлює тонке розмежування між приватними та публічними комунікаціями; у результаті це опублікування контенту в соціальних мережах спричинило наслідки, властиві для громадських комунікацій. Однак це не означає, що користувачі підпадають під категорію ЗМІ. Для того щоб відповідати такому критерію, провайдер контенту повинен здійснити конкретні кроки для того, щоб надати або забезпечити контенту вимір масової комунікації; про такі сфери охоплення свідчило б використання достатньо ширококутних або розвиток необхідних платформ розповсюдження [18]. Органи ЄС також скептично ставляться до характеристики соціальних мереж як ЗМІ: «... хоча соціальні мережі і є відносно хорошим способом швидкого поширення інформації, їх надійність як джерела не завжди може бути гарантована й вони не можуть розглядатися як професійні ЗМІ» [6, с. 55].

У Європі від початку створювався доволі ліберальний підхід до спілкування в Інтернеті. Так, ПА РЄ висловила глибоку стурбованість у зв'язку з рівнем державного контролю щодо електронних ЗМІ [19]. Тому у 2003 р. Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив Декларацію про свободу спілкування в Інтернеті. У межах цього документа було підкреслено поширення норм ст. 10 ЄСПЛ щодо свободи слова з відповідними обмеженнями також на Інтернет-простір. Як головний засіб боротьби зі шкідливим контентом визначалася «співпраця з правоохоронними органами, коли стикаються з незаконними матеріалами в Інтернеті». Документ закріпив низку принципів, що мають застосовуватися в Інтернеті. Найважливішим серед них є свобода надання послуг через

Інтернет, що забороняє створення конкретних схем авторизації. Крім того, установлювалося загальне правило, що забороняє державам-членам покладати на постачальників послуг загальне зобов'язання контролювати контент в Інтернеті [20].

Іншим суттєвим аспектом для діяльності нових ЗМІ є питання дії прав людини в межах Інтернет-простору. У 2014 р. РЄ ухвалила спеціальний документ, присвячений обсягу прав в Інтернеті, – Керівництво з прав людини для Інтернет-користувачів. Ключовим принципом, визначеним у ньому, є те, що зобов'язання держав у межах ЄСПЛ також діють у контексті використання Інтернету, з додаванням спеціальних прав, установлених іншими документами. Права людини при цьому превалюють над загальними умовами, що накладаються на Інтернет-користувачів будь-яким суб'єктом приватного сектора [21]. Важливо відзначити, що цей документ не вводить нового права – «права на Інтернет», лише було відзначено, що не можна відключати від Інтернету, окрім як на основі рішення суду та невиконання норм контракту. Крім того, указується на існування свободи виражати себе в Інтернеті й на доступ до інформації та думок інших, а також право на анонімність он-лайн і конфіденційність і приватне життя. У цьому сенсі цікавим є прецедент із практики держави-члена ЄС Словаччини. Її суд у 2011 р. ухвалив постанову (частково скасовану вищим судом у 2012 р.) щодо того, що місцевий портал новин має сплатити компенсацію матеріального збитку на суму 5 000 євро місцевому бізнесмену, який образився за анонімну критику, представлену на веб-порталі. Крім того, провайдеру наказали видалити образливі слова [22, с. 6].

Висновки. Отже, треба відзначити, що правове регулювання використання Інтернету як засобу поширення масової інформації в ЄС є доволі обмеженим і функціонує лише щодо надання аудіовізуальних послуг. Варто зазначити, що використання Інтернету для поширення електронних ЗМІ пов'язане й із регулюванням класичних правових питань Інтернету: відносини між постачальниками послуг з доступу в Інтернет, постачальниками інформації та користувачами, які утворюються на базі взаємного визнання цими суб'єктами свободи й формальної рівності.

Проблема захисту авторського права в нових медіа та загалом в Інтернеті також досі на міжнародному рівні однозначно не вирішена. Національне право намагається поширити свою дію в цій сфері й на Інтернет, проте Суд ЄС у своїх рішеннях відзначив, що Інтернет-провайдери не несуть юридичної відповідальності за зміст, який може призвести до порушення положень авторського права, а хостинг-провайдер соціальної мережі не зобов'язаний фільтрувати весь закачаний контент з метою виявлення можливих порушень авторського права, тобто необхідно встановили індивідуальну відповідальність осіб, котрі виклали відповідну інформацію, що порушує авторське право. Важливим є питання про збереження персональних даних користувачів у процесі роботи нових ЗМІ в Інтернеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шишлов А.А. Международно-правовое регулирование электронной связи в Европейском Союзе : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / А.А. Шишлов. – М., 2010. – С. 63–64.
2. Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) (Text with EEA relevance) // OJ. – L 95. – 15.4.2010. – P. 1–24.
3. Нові медіа та тенденції розвитку системи авторського права та суміжних прав в Україні та у світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uba.ua/documents/text/Stroyko_Iryna.pdf.
4. Larouche P. Competition Law and Regulation in European Telecommunications / P. Larouche. – Oxford : Hart Publishing, 2000. – 504 p.
5. Правове регулювання Інтернет-ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravo-media.at.ua/publ/pravove_reguljuvannja_internet_zmi/6-1-0-54.
6. European Parliament resolution of 7 September 2010 on journalism and new media – creating a public sphere in Europe (2010/2015(INI)) // Official Journal. – 2011/C 308. – 20.10.2011. – P. 55.
7. Абдуджалилов А. Сущность и правовое положение виртуального пространства / А. Абдуджалилов // ЕврАзЮж. – 2012. – № 10 (53). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_contentplus&view=article&id=3561:2012-11-22-04-15-19&catid=202:2011-02-03-08-31-55&Itemid=196.
8. Дашян М.С. Юридическое содержание понятия «Интернет» в российском законодательстве / М.С. Дашян // Современное право. – 2003. – № 4. – С. 21–24.
9. Harro-Loit H., Lauk E., Kuutti H., Loit U. Professional autonomy in journalism as a factor for safeguarding freedom of expression: A comparative perspective / H. Harro-Loit, E. Lauk, H. Kuutti, U. Loit // Seventh framework programme. Project funded under the Socio-economic Science and Humanities. European Commission. Comparative report. Media freedom and independence in 14 European countries: A comparative perspective. – 2012. – P. 131–158.
10. Gore W. Self-regulatory bodies / Gore W. // The media self-regulation guidebook / H. Adeline and J. Smith (eds.). – Vienna : OSCE, 2008. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14616701003638400>.
11. Skolkay A., Manfredi Sanchez J.L. New media services: Current trends and policy approaches in a comparative perspective / A. Skolkay, J.L. Manfredi Sanchez // Seventh framework programme. Project funded under the Socio-economic Science and Humanities. European Commission. Comparative report Media freedom and independence in 14 European countries: A comparative perspective. – 2012. – P. 91–131.
12. Палийчук Г. Правовий статус Інтернет / Г. Палийчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravo-media.at.ua/publ/pravovij_status_internetu/6-1-0-70.
13. Шугуров М.В. «Группа восьми» (G8) и дилеммы глобального управления Интернетом: международно-правовой аспект / М.В. Шугуров // Право и политика. – 2012. – № 6. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://old.nbpublish.com/view_post_311.html.
14. European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129(INI)) // Official Journal. – 23.2.2010. – С. 45. – P. 9.
15. Афанасьєва К.О. Інтернет-видання: обсяг прав та ступінь відповідальності / К.О. Афанасьєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo-media.at.ua/publ/6-1-0-29>.
16. Иванов В. Правове регулювання Інтернет. Деякі аспекти / В. Иванов // Свобода висловлювань і приватність. – 2002. – № 3. – С. 21–27.
17. Байрамов Р.А. Опровержение порочащих сведений как специальный способ гражданско-правовой защиты чести, достоинства и деловой репутации субъектов предпринимательской деятельности / Р.А. Байрамов // Юрист. – 2009. – № 3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://journal.zakon.kz/203336-oproverzhenie-porochashhikh-svedenij.html>.
18. Рекомендация CM/Rec(2011)7 Комитета министров государствам-членам о новом понятии СМИ (2011 г.). [Электронный ресурс] – Режим доступа : [http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Media/MediaLibrary/CM%20Rec\(2011\)7%20new%20notion%20of%20media.pdf](http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Media/MediaLibrary/CM%20Rec(2011)7%20new%20notion%20of%20media.pdf).
19. Резолюция ПАСЕ 1372 (2004) «О преследовании прессы в Республике Беларусь» // Council of Europe. – 2012. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.coe.int/T/r/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/\[2004\]/%5BApril_2004%5D/Res.1372-Rus.asp](http://www.coe.int/T/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2004]/%5BApril_2004%5D/Res.1372-Rus.asp).
20. Council of Europe Committee of Ministers Declaration on freedom of communication on the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 28 May 2003). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Decl-28.05.2003&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864>.
21. Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users (2014). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2184807&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.
22. Piško M. Diskusie na webe súd neobmedzil / M. Piško // Sme.sk. – 27 April 2012. – P. 6.